

دکتر محمود معافی

دکترای برنامه‌ریزی درسی و کارشناس جغرافیا

فلسفه آموزش جغرافیا

از منظر اسناد بالادستی

آموزش و پرورش

(قسمت اول)

چکیده

ما در این مقاله در پی آنیم که با تحولات جاری در علم جغرافیا و ارزش‌های عقلانی آموزش این علم (علمی، تربیتی، کاربردی، اخلاقی) با توجه به تجربیات نوین در آموزش این علم آشنا شویم و در گام بعدی تأثیر گزاره‌های اسناد جدید تربیتی و بالادستی آموزش و پرورش را با توجه به فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی در آموزش جغرافیا مورد بررسی قرار دهیم. به عبارت دیگر، با توجه به پذیرش اسناد بالادستی مصوب، رویکرد و عناصر برنامه درسی، جغرافیا چگونه خواهد بود؟

کلیدواژه‌ها: جغرافیا، عقل، دین، اسناد بالادستی، آموزش و پرورش، علم

جغرافیا، جغرافیای انسانی

مقدمه

مقصود از نوشتن این مقاله آن نیست که در فلسفه وجودی آموزش جغرافیا در برنامه‌های درسی تشکیک کنیم، زیرا سال‌هاست که آموزش جغرافیا در نظام آموزشی ایران یکی از موضوعات مهم درسی بوده و خواهد بود. از طرفی دانش جغرافیا به‌عنوان یک علم قدیمی در تاریخ علم مطرح بوده است، به‌ویژه در دوره اسلامی که با نام دانشمندان و علمای بزرگی مانند ابن‌خردادبیه، ابن‌حوقل، اصطخری، ابن‌فقیه، یاقوت حموی، ابوریحان بیرونی، ابن‌بطوطه و ابن‌خلدون و ... گره خورده است.

در این نوشتار ابتدا به ماهیت و چیستی آموزش جغرافیا با توجه به دیدگاه‌ها و نظریه‌های مختلف جغرافی‌دانان می‌پردازیم سپس طی چند مقاله اهمیت آموزش آن را از منظر اسناد بالادستی آموزش و پرورش مورد بحث قرار می‌دهیم.

منظور از اسناد بالادستی آموزش و پرورش، اشاره به سه سند مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران (آذرماه ۱۳۹۰)، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (آذرماه ۱۳۹۰)، و سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (اسفند ۱۳۹۱) است. دو سند قبلی از مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی، شورای عالی آموزش و پرورش و سند آخری از مصوبات سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی و شورای عالی آموزش و پرورش است.

ماهیت علم جغرافیا

جغرافیا به‌عنوان یکی از قدیمی‌ترین علوم،

دانش گرانمایه‌ای است که ریشه در اولین هسته‌های

کانون بشری دارد.

اراتوستن (۲۷۶ - ۱۹۴ پیش از میلاد) اولین کسی بود که کلمه جغرافیا را به کار گرفت. او از جغرافیا چنین تعریفی ارائه می‌دهد: **مطالعه زمین به‌عنوان جایگاه انسان**. امروزه جغرافی‌دانان تعاریف مختلفی از جغرافیا ارائه داده‌اند که با کمی تسامح می‌توان این تعاریف را به چند دسته زیر تقسیم کرد:

۱. «جغرافیا به منزله علم مطالعه سطح زمین از نقطه نظر پراکندگی‌های فضایی و روابط فضایی بین آن‌ها، با توجه به رابطه علی بین پدیده‌ها و واکنش آن‌ها بر یکدیگر» [برنار دوارینوس (۱۸۸۳)، فردریک راتزل (نیمه دوم قرن نوزدهم)، می‌گرانو (۱۹۱۲)، مارت (نیمه اول قرن بیستم)، فردکورت شیفر (۱۹۵۳)، جی - ام‌بروک، کارل ساور (۱۹۶۳)، کمیته تحقیق علم جغرافیا در آمریکا (۱۹۶۵)، ادوارد اکرم (۱۹۶۵)، یتس (۱۹۶۸)، کوین کاکس (۱۹۷۲)، یترهاگت (۱۹۸۱)].

۲. «جغرافیا به منزله علم مطالعه و شناخت واقعیت‌های عینی مکان‌ها و افتراق و همگونی مکان‌ها یا به عبارت بهتر، شناخت هویت مکان‌ها» [ویدال دوبلاش] (نیمه اول قرن بیستم، لوکرم (۱۹۶۴)، ریچارد هارتشون و کوری (۱۹۹۱)، دکتر بهلول علیجانی].

۳. «جغرافیا به منزله علم مطالعه روابط متقابل انسان و طبیعت» [گریفیت تیلور. هلفورد میکندر (نیمه اول قرن بیستم)، فردکورت شیفر (۱۹۵۳)، کی. آر. کیونیک و دکتر لشکری].

۴.

«جغرافیا

به‌عنوان «علم

تحلیل روابط متقابل

نتایج اجتماعی، محیط

طبیعی و روابط فضایی

پدیده‌ها با یکدیگر» [ریچارد پیست

(۱۹۷۷) و دیوید سمیت (۱۹۷۷)].

۵. «جغرافیا به منزله علمی که از روابط

متقابل انسان، تکنیک، مدیریت و محیط بحث

می‌کند» [محمد حسین پاپلی یزدی (۱۳۶۵ ش)].

۶. «جغرافیا به منزله علم پراکندگی پدیده‌ها، افتراق

مکانی، چرایی تفاوت‌ها، شناخت پتانسیل‌های موجود در فضا

و امکاناتش در ارتباط با کارکردهای انسانی، بازساخت مکانی و

ساختار اجتماعی و اقتصادی» [دکتر حسین شکویی (۱۳۷۲ ش)

و دکتر حسن مطیعی (۱۹۹۸)].

۷. علم جغرافیا به‌عنوان «علم تحلیل رفتار انسان در محیط». این

رفتار، رفتار جمعی انسان‌ها و نحوه رفتار یک جامعه با محیط است.

بنابراین، جغرافیا می‌تواند نحوه مدیریت درست محیط از سوی

انسان را ارائه کند (دکتر جلالیان).

۸. جغرافیا به‌عنوان «دانش و آگاهی انسان بر ضوابط و ظرفیت‌های

محیط». جغرافیا موضوع گفت‌وگو میان انسان و محیط پیرامون

اوست، یعنی چنانچه شما آن گفت‌وگو را بپذیرید با محیط پیرامون

خود دیالوگ پیدا می‌کنید. جغرافیا بازگوکننده آن دیالوگ است

(دکتر محمد تقی رهنمایی، نایب رئیس انجمن جغرافیا).

همان‌گونه که مشاهده می‌شود رسیدن به تعریفی واحد از جغرافیا

دشوار است، زیرا در هر عصر و زمانه‌های فضاهای جغرافیایی با

حاکمیت شرایط جدید سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و فناوری تغییر

می‌یابد و هر جامعه‌ای با تأثیرپذیری از عوامل و ویژگی‌های خود

و پیشرفت‌های علمی و فناوری، فضاها و معانی جدید جغرافیایی

را می‌سازد. شاید منشأ چنین جریانی بخشی از توانمندی‌های علم

جغرافیاست که قلمرو خود را نمی‌تواند به یک تعریف و اصول ثابت

محدود و مقید سازد (بهرامی، ۱۳۹۲). **با توجه به تعاریف فوق،**

ایده‌های کلیدی زیر را می‌توان در این تعاریف شناسایی

کرد که در آموزش جغرافیا باید بدان‌ها توجه داشت:

مطالعه پراکندگی پدیده‌های طبیعی و انسانی - شناخت مکان‌ها

و علل تفاوت‌ها و شباهت‌های مکانی - روابط متقابل انسان و محیط

و واکنش متقابل آن‌ها بر یکدیگر با توجه به رابطه علت و معلولی

- تحلیل روابط فضایی پدیده‌های طبیعی و انسانی با یکدیگر -

روابط متقابل انسان، فن، تکنولوژی و مدیریت محیط - تحلیل

رفتار انسان تحت تأثیر محیط جغرافیایی، شناخت ظرفیت‌ها و

توانمندی‌های محیطی در ارتباط با کارکردهای انسانی و بازساخت

مکانی و مدیریت درست آن از سوی انسان در ارتباط با ساختار

اجتماعی و اقتصادی - انسان، فن، فناوری و مدیریت محیط.

نگارنده دانش جغرافیا را این گونه تعریف

می‌کند:

«جغرافیا علمی است که ضمن بررسی پراکندگی فضایی اجزا و عناصر سیستم‌های طبیعی و جوامع انسانی در مقیاس مکانی (محلی، ناحیه‌ای، کشوری، منطقه‌ای، قاره‌ای و جهانی) به مطالعه فرایندها، تغییرات پدیده‌های طبیعی و جوامع انسانی، علل و کارکرد آن‌ها در گذر زمان و آثار متقابل سیستم‌های طبیعی و انسانی بر یکدیگر می‌پردازد و تلاش می‌کند تا ضمن بهره‌گیری و تلفیق علوم زمین، علوم اجتماعی و انسانی و فناوری، و با استفاده از ابزارهای مختلف داده‌هایی را در مورد یک مسئله جمع‌آوری و با بهره‌گیری از روش‌های تحقیق کمی و کیفی، آن‌ها را تجزیه و تحلیل کند و ضمن بیان قوانین و پیش‌بینی نتایج رفتار انسان بر محیط یا محیط بر انسان برای حل مسائل مورد نیاز و مدیریت مشکلات یا بحران‌ها، راه‌حل‌هایی بدیع ارائه کند.» (مؤلف) بنابراین، دانش جغرافیا از یک طرف به ترکیب، توصیف، بررسی، تجزیه و تحلیل پدیده‌های مختلف محیط در عرصه‌های گوناگون آب و خاک و اقلیم و محیط‌زیست و نیز، نحوه پراکندگی سازمان‌بندی‌های اجتماعی و فعالیت‌های اقتصادی و پیامدهای ناشی از کنش‌های متناسب جوامع انسانی با محیط‌زیست می‌پردازد و از طرف دیگر می‌کوشد تا با شناخت علمی که نسبت به قانونمندی‌های محیط طبیعی و جریان‌های اجتماعی پیدا می‌کند، نقشی فعال در حل مسائل انسانی، مسائل زیست‌محیطی، استفاده عاقلانه از منابع، ظرفیت‌شناسی محیط، مدیریت مسائل انسانی مدیریت بحران‌ها، کاهش یا از بین بردن ناهماهنگی‌های فضایی در سازمان‌دهی پدیده‌ها و آفرینش چشم‌اندازهای فرهنگی نقش عمده‌ای بر عهده گیرد.

شاخه‌های دانش جغرافیا

جغرافیا دانشی بین رشته‌ای و گسترده است، اما می‌توان آن را به لحاظ رشته‌ای به دو شاخه اصلی طبیعی و انسانی و یک شاخه مهارتی تقسیم کرد. هر یک از این سه شاخه اصلی نیز به چندین شاخه فرعی تقسیم می‌شوند.

جغرافیای طبیعی

جغرافیای طبیعی از نگاه علوم طبیعی این دانش را بررسی می‌کند و هدفش درک فیزیکی سنگ، کره، آب کره، هوا کره، خاک کره و الگوی جهانی گیاکان و زیاکان (زیست کره) است.

شاخه‌های جغرافیای طبیعی عبارتند از: ژئومورفولوژی یا پیکرشناسی زمین، جغرافیای سواحل، جغرافیای زیستی، جغرافیای زیستی و مدیریت زیست‌محیطی (زمینه‌های پژوهشی شامل مدیریت بحران، توسعه پایدار و بوم‌شناسی)، آب‌شناسی و آب‌نگاری، بوم‌شناسی منظر، اقیانوس‌نگاری، ژئوتوریسم، دیرین جغرافیا، جغرافیای ریاضی، زمین در فضا و دانش‌های میان‌سیاره‌ای (با اینکه نظام جغرافیایی به‌طور طبیعی به زمین وابسته است، اما جغرافیای می‌تواند به گونه‌ای غیررسمی به

جغرافیا دانشی

بین رشته‌ای و گسترده است، اما می‌توان آن را به لحاظ رشته‌ای به دو شاخه اصلی

طبیعی و انسانی و

یک شاخه مهارتی

تقسیم کرد

شرح و بررسی دیگر جاهای کیهان، مانند سیارات منظومه خورشیدی و حتی فراتر از آن بپردازد). بررسی سامانه‌های بزرگ‌تر از زمین به خودی خود، بخش‌هایی از اخترشناسی یا کیهان‌شناسی را شکل می‌دهد).

جغرافیای انسانی

جغرافیای انسانی شاخه‌ای از جغرافیاست

که به دنبال بررسی الگوها و فرایندهایی است که بر هم کنش انسان با محیط‌های مختلف را شکل می‌دهد و شامل جنبه‌های انسانی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است.

شاخه‌های جغرافیای انسانی عبارتند از: تاریخ علم جغرافیا، جغرافیای اجتماعی، جغرافیای ترابری و ارتباطات، جغرافیای گردشگری، جغرافیای شهری، جغرافیای روستایی، جغرافیای سیاسی، جمعیت‌شناسی، جغرافیای مذهبی، جغرافیای مسکن، جغرافیای فرهنگی، جغرافیای توسعه، جغرافیای مردمی و جمعیت‌شناسی، جغرافیای اقتصادی (شاخه‌های مرتبط شامل جغرافیای صنعتی، جغرافیای کشاورزی، جغرافیای بازاریابی، جغرافیای خدمات)، جغرافیای درمان و بهداشت (جغرافیای پزشکی)، جغرافیای تاریخی، جغرافیا و تعلیم و تربیت، جغرافیای کاربردی، جغرافیای منطقه‌ای (زمینه‌های مرتبط، برنامه‌ریزی شهری و ناحیه‌ای، برنامه‌ریزی منطقه‌ای و آمایش سرزمین)، مطالعات در امر توسعه، روش‌های کیفی جغرافیایی یا قوم‌نگاشتی (در جغرافیای فرهنگی)، به کارگیری فنون پژوهش کیفی، سنتی است که در مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی از آن استفاده می‌کنند مشاهده همراه با مشارکت و مصاحبه‌های عمقی و موشکافانه، داده‌های کیفی را برای بیشتر جغرافی دانان فراهم می‌کند.

گرایش‌های مختلفی برای بررسی جغرافیای انسانی نیز در طول زمان به وجود آمده است که عبارتند از: جغرافیای رفتاری، جغرافیای زن‌گرایانه، نظریه فرهنگ، ژئوسوفی (گیتاشناسی، دانش گیتی، مطالعه جغرافیا). با توسعه دانش جغرافیا و وارد شدن این علم به موضوعات مختلف، هر چند سال شاهد اضافه شدن شاخه‌های فرعی به این دانش قدیمی و پویا هستیم (ویکی‌پدیا، دانش‌نامه آزاد).

مهارت‌های جغرافیایی

مهارت‌های جغرافیایی عبارتند از: علوم نقشه‌برداری (زمینه‌های مرتبط شامل نقشه‌نگاری، سامانه اطلاعات جغرافیایی _ جی‌آی‌اس)، دور کاوی و سامانه

موقعیت یاب جهانی (جی پی اس)، زمین آمار (واکاوای داده های کمی به ویژه استفاده از روش آماری برای پایش پدیده های جغرافیایی)، تحلیل های کمی در جغرافیا، رایانه و جغرافیا.

البته هر کشور به اقتضای خود، موضوعات دیگری را علاوه بر شاخه های فوق در برنامه های درسی آموزش جغرافیای طبیعی و انسانی وارد می کند. برای مثال در برنامه های درسی جغرافیا در دانشگاه های ایران، می توان به موضوعات درسی مختلفی مانند جغرافیای کوچ نشینی، آب و هوای ایران، ژئومورفولوژی ایران، منابع و مسائل آب ایران، اصول و روش های برنامه ریزی ناحیه ای، پژوهش میدانی در جغرافیا (روش تحقق عملی)، منابع و مآخذ جغرافیای ایران، فلسفه جغرافیا و جغرافیای کاربردی ایران، تاریخ علم جغرافیا اشاره کرد.

علم جغرافیا با کاربست و ترکیب دانش های زیرمجموعه خود و با استفاده از ابزارها، روش های علمی و معرفی کاربردهای نوین به دنبال شکل دادن به جهان ماست. جغرافی دانان به منزله متخصصان محیط جغرافیایی، افرادی راهگشا، برنامه ریز، هدایتگر، مشاهده گر، آموزش دهنده و منتقد شناخته می شوند که با استفاده از روش های علمی به دنبال حل مسائل محیطی و ایجاد زندگی بهتر برای انسان در مکان های مختلف جهان هستند (بهرامی، ۱۳۹۲).

پیشینه کاربرد جغرافیا در دنیای اسلام

مسلمانان از گذشته از اطلاعات جغرافیایی در جهادهای اسلامی، قبله یابی، مسافرت به حج، تجارت در خشکی و دریا، جمع آوری خراج و مالیات، اداره سرزمین های اسلامی، مطالعه احوال بلاد و اقوام و آداب معیشت اقوام، حرف و صنایع مردم، کالاها و تولیدات اقوام و ملل بیگانه، مطالعه عقاید و السنه (زبان ها)، ارضای کنجکاوای خود یا درک برخی از معانی آیات قرآن مانند اقوام یا جوج و مأجوج، پیدا کردن محل غار اصحاب کهف یا سسد ذوالقرنین از این علم استفاده می کردند. در حال حاضر از این علم در تفسیر آیات قرآن نیز استفاده می شود (مراجعة شود به تفسیر نمونه، حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی).

می توان این طور گفت که رابطه تنگاتنگ اسلام و جغرافیا و نقش جغرافیا در تأمین

جغرافیا دانش آموزان

را با مکان زندگی آنان

آشنا می کند و اینکه

آن مکان ها چگونه و چرا

تغییر می کنند. این دانش

آن ها را با درک و فهم برخی

از عوامل مؤثر بر مکان زندگی

آن ها آشنا می کند و در عوض

به آن ها کمک می کند که درباره

یک سری از مسائل فردی و محیطی

تصمیم آگاهانه بگیرند

نیازهای مسلمانان موجب شده است که مسلمانان از همان ابتدای اسلام به دانش جغرافیا توجه کنند و این دو علم در کنار یکدیگر رابطه مستحکمی را به نام جغرافیای اسلامی تشکیل دهد.

اهمیت جغرافیا در نزد مسلمانان موجب شد که دانشمندان و سیاحان مسلمان در این زمینه کتاب های زیادی تألیف کنند، از قبیل معجم البلدان یاقوت حموی، نزهة المشتاق ادریسی، تقویم البلدان ابوالفدا، المسالك و الممالک اصطخری، سفرنامه ابن فضلان، المسالك و الممالک ابن خردادبه، سفرنامه ابوزید سیرافی، سفرنامه سلیمان، مروج الذهب مسعودی، تاریخ یعقوبی، البلدان یعقوبی (جغرافیا و جهانگردی در اسلام، ۱۳۸۵).

اهمیت آموزش جغرافیا از منظر عقل

تعقل اشاره به داوری بر مبنای ملاک های معتبر دارد.

بهره گیری از هر چیزی که استفاده از آن برای زندگی فردی و اجتماعی مفید باشد، عمل عاقلانه به حساب می آید. دلایل عقلی در آموزش جغرافیا را می توان به خاطر ارزش های این علم به لحاظ علمی، تربیتی، کاربردی، اخلاقی و حتی نقش این علم در تقویت اعتقادات دینی و تحکیم خدانشناسی دانست.

۱. ارزش های علمی

جغرافیا دانش محلی را آموزش می دهد جغرافیا دانش آموزان را با مکان زندگی آنان آشنا می کند و اینکه آن مکان ها چگونه و چرا تغییر می کنند. این دانش آن ها را با درک و فهم برخی از عوامل مؤثر بر مکان زندگی آن ها آشنا می کند و در عوض به آن ها کمک می کند که درباره یک سری از مسائل فردی و محیطی تصمیم آگاهانه بگیرند. جغرافیا به دانش آموزان کمک می کند تا ویژگی های محلی و ناحیه وسیع تر در کشور خود را درک کنند و بدانند چگونه و چرا آن ها تغییر می کنند. برای مثال، آن ها یاد می گیرند چگونه درباره محیط زیست طبیعی محلی خود و مدیریت آن تحقیق کنند، ساختار و عملکرد اقتصاد محلی خود را بشناسند و روندهای جمعیتی را تحلیل کنند و بالاخره طرح ها و برنامه ریزی های منطقه ای خود را ارزیابی کنند و یاد بگیرند به چه طریقی خود را با تغییرات در جامعه محلی که مدیریت آن برعهده مردم خودشان است انطباق دهند.

جغرافیا دانش جهانی را آموزش می دهد

جغرافیا به دانش آموزان یاد می دهد تا درباره جهان یک دانش عمومی به دست آورند. این دانش به دانش آموزان کمک می کند تا تغییرات طبیعی، جمعیتی، اقتصادی و ساختار سیاسی و فرایندهای وابستگی جهانی را درک کنند. جغرافیا در مورد آثار وابستگی جهانی بر مکان های مختلف ایران تحقیق می کند و در پی کشف آنست که چگونه مکان های مختلف به فرایندهای مشابه وابستگی جهانی به صورت های متفاوت جواب می دهند. جغرافیا می تواند به دانش آموزان کمک

کند تا یک‌سری از مسائل جهانی، نظیر مهاجرت‌های بین‌المللی و پیامدهای آن، فشار جمعیت بر ذخایر جهانی آب شیرین، تغییرات اقلیمی، شهرهای جهان، تولید و مصرف غذا در جهان، تضادهای ژئوپلیتیکی جهانی و آثار آن بر منابع، نژاد، ایدئولوژی و مرزها را درک کنند. جغرافیا همچنین به دانش‌آموزان در مورد مکان‌ها و کشورهای جهان به‌عنوان مبنایی برای درک و فهم سایر انسان‌ها، فرهنگ‌ها و رخدادها و روندهای جهانی آموزش می‌دهد.

مطالعه جغرافیا یعنی مطالعه دنیا، چه دور باشد، چه نزدیک (بونت، ۲۰۰۸: ۱). از یک جهت لازم است به دنیا به‌صورت یک کل نگاه کنیم و به تحقیقاتی پیرامون تغییر در پراکندگی جهانی جمعیت، فعالیت‌های اقتصادی و نفوذ سیاسی کشورها، افزایش درهم‌تنیدگی اقتصادهای کشورها به یکدیگر و بالاخره تنوعی از مسائل جهانی بپردازیم و از جهت دیگر باید دانست که جغرافیا از گذشته یک ماده درسی بوده است که به دانش‌آموزان در مورد نواحی مهم جغرافیایی، کشورها و شهرهای مهم اطلاعات ارزشمندی یاد می‌دهد. با مطالعه چشم‌اندازهای جغرافیایی، دانش‌آموزان می‌توانند نواحی جغرافیایی و تک‌تک کشورهای جهان و شهرهای مهم جهان را، از طریق ارزیابی ویژگی‌های مکان‌ها و در مقیاس‌های متفاوت مطالعه کنند. مطالعه جغرافیا باعث رشد درک و فهم دانش‌آموزان از محیط‌های جغرافیایی، مردم و فرهنگ‌های سایر ملل می‌شود.

جغرافیا به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا فهمی از دانش و تجربه خود را درباره جهان به‌دست آورند

معلمان جغرافیا می‌توانند هر روزه از تجربیات دانش‌آموزان و خودشان درباره مکان‌ها و دانشی که از گستره وسیعی از منابع در خارج از مدرسه به‌دست می‌آورند، استفاده کنند و به آن‌ها کمک کنند که درک خود را از جهان توسعه بخشند. ارجاع دادن به تجربیات روزمره دانش‌آموزان و مرتبط کردن آن‌ها با تدریس، به دانش‌سازی برای دانش‌آموزان و تجربه‌اندوزی آن‌ها کمک می‌کند. کسب دانش درباره جهان به آن‌ها کمک می‌کند به‌جای اینکه تماشاچینی غیرفعال باشند به مشارکت‌کنندگانی فعال تبدیل شوند. جغرافیا همچنین برای پهنه اطلاعاتی که دانش‌آموزان از منابع خارج از مدرسه به‌دست می‌آورند، ارزش‌گذاری می‌کند و این اطلاعات را می‌توان به کلاس درس آورد و در فرایند تحقیق رسمی مورد ارزیابی قرار داد (بارت - هاکینک، اسکات و بارت، ۲۰۰۷؛ کالینگ و ویلی، ۲۰۰۹؛ مارتین، ۲۰۰۶).

جغرافیا پیوستگی مکان‌ها را آموزش می‌دهد

جغرافیا یاد می‌دهد که یک مکان چگونه با سایر مکان‌ها به طرق مختلف مرتبط می‌شود، نظیر فرایندهای طبیعی، جابه‌جایی مردم، جریان تجارت و سرمایه‌گذاری، نفوذ فرهنگی، مبادله ایده‌ها و اطلاعات و توافقات بین‌المللی. جغرافیا اثر این پدیده‌ها روی مکان‌ها، تغییراتی را که به‌وجود می‌آورند و راه‌هایی که این تغییرات را می‌توان به کمک آن‌ها مدیریت و ارزیابی کرد، مورد بررسی قرار می‌دهد. همچنین به دانش‌آموزان

نشان می‌دهد که چگونه مکان زندگی‌شان در یک زمینه وسیع می‌تواند تغییر کند.

جغرافیا به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا یاد بگیرند چگونه مکان خودشان با دیگر مکان‌ها در سایر نقاط دنیا به یکدیگر مرتبط و وابسته است و این نکته مهمی در آموزش جغرافیا و بنیانی دیگر در تربیت شهروندی جهانی است.

به هر حال دانش‌آموزان ممکن است آثار این پیوستگی‌ها را متوجه نشوند، به ویژه آن‌هایی که با امور اقتصادی و جهانی شدن فرهنگ مرتبط است. درک این مطالب از جمله امور اجتناب‌ناپذیر و غیرقابل‌چون‌وچراست.

دانش‌آموزان یاد می‌گیرند که عکس‌العمل مکان‌ها نسبت به تغییرات علی‌رغم شباهت آن‌ها در فرایندهای جهانی مشابه، متفاوت است و جوامع محلی و دولت‌ها انتخاب‌های مختلفی دارند.

جغرافیا بر اهمیت مکان‌ها تأکید دارد

مکان‌ها شباهت‌های زیادی با یکدیگر دارند، اما هر یک از جهاتی منحصربه‌فردند. در نتیجه زمانی که جغرافی‌دانان به دنبال درک و فهمی تازه از طریق عملکرد محیط عمومی و فرایندهای اجتماعی و اقتصادی هستند، آن‌ها ممکن است به وابستگی مکان‌ها به یکدیگر و به این فرایندها توجه کنند. این امر اشاره به این نکته مهم دارد که فرایندهای مشابه از طریق تعامل آن‌ها با ویژگی‌های محیطی، اقتصادی و اجتماعی خاص هر مکان، می‌توانند نتایج متفاوتی در مکان‌های مختلف داشته باشند. همچنین بدین معناست که برای مکان‌های مختلف راهبردها و خط‌مشی‌های مختلفی ممکن است لازم باشد. این ایده در آموزش جغرافیا یک امر اساسی است و اغلب به‌صورت این بیانیه می‌توان آن را خلاصه کرد: «توجه به جغرافیا در برنامه‌ریزی بسیار مهم است.» در حالی که بیشتر جغرافی‌دانان در جست‌وجوی نظم و قواعدی هستند تا به کمک آن‌ها یک درک و معنای مشخص از جهان بسازند، فعالیت‌های محیطی، اجتماعی اقتصادی و فرایندهای سیاسی که به وجود می‌آید، می‌تواند خصوصیات مکان‌ها را تغییر دهد. جغرافی‌دانان همچنین بررسی می‌کنند که چگونه پیامدهای این فرایندها از جایی به جای دیگر فرق می‌کند. هر مکانی ویژگی‌های متفاوتی دارد و تعامل بین این ویژگی‌های منحصربه‌فرد و فرایندهای عمومی، نتایج مختلفی را در مکان‌های متفاوت ایجاد می‌کند. درک و فهم تفاوت‌ها بین مکان‌ها امری حیاتی در طراحی خط‌مشی‌های عمومی است. به‌طور خلاصه، یک اندازه، مشخص برای همه وجود ندارد.

جغرافیا یک درک و فهم از روابط درونی بین محیط‌زیست طبیعی و مردم به‌وجود می‌آورد

جغرافیا به دانش‌آموزان درباره منابع و خدمات و عناصر محیط‌زیست طبیعی و فرایندهایی که از زندگی انسان حمایت و پشتیبانی می‌کنند، اطلاعات ارزشمندی می‌دهد. آن‌ها یاد می‌گیرند که چگونه منابع و فرایندهای تولید توسط فرایندهای محیطی حفظ و تکرار می‌شوند، نظیر چرخش آب در طبیعت. آن‌ها

جغرافیا به دانش‌آموزان این امکان را می‌دهد که درکی از الگوهایی که مشاهده می‌کنند به دست آورند و پیوستگی‌های فضایی و تعامل و وابستگی‌هایی را که ممکن است بین پدیده‌ها اتفاق بیفتد، درک کنند.

و وسیع
اما با

جمعیت اندک

است، سواحل

شمال با جنگل‌ها،

مناطق نیمه‌بیابانی با

بوته‌زارهای آن، سواحل جنوب

و شمال، تنوع در چشم‌اندازهای

جغرافیایی و تنوع اقلیمی، منابع طبیعی آن،

تحرکات جمعیتی در داخل شهر و بین استان‌ها،

موقعیت ایران در منطقه و فاصله آن با آفریقا، اروپا و

آمریکا. آنان می‌توانند ایران خود را با استفاده از موقعیت

دریاها، کوه‌ها و بیابان‌ها، تنوع اقلیم، شهرها، جنگل‌ها، مناطق

روستایی، زندگی کوچروی، تنوع فرهنگ‌ها، منابعی مانند نفت

و گاز که جهان بدان‌ها نیاز دارد، به همسایگان و سایر کشورها

معرفی کنند.

جغرافیا به ما کمک می‌کند تا دربارهٔ مسائل بزرگ که زندگی و چشم‌اندازهای جغرافیایی ما را تحت تأثیر قرار می‌دهد، تصمیم‌های عاقلانه بگیریم.

ممکن نیست که یک فرد گزارش‌هایی را دربارهٔ مسائل جاری بدون اشاره به مکان‌ها در روزنامه‌ها بخواند. تغییرات اقلیمی، زلزله، خشکسالی، سیل، توفان، گرد و غبار، کمبود آب و ضعف در مدیریت منابع آبی، پیری جمعیت، جهانی شدن اقتصاد، همه از جمله مسائلی هستند که از منظر جغرافیا نیز مورد مطالعه قرار می‌گیرند. دانش‌آموزان دانش‌ها، مهارت‌ها و ارزش‌هایی را به دست می‌آورند، برای درک و فهم فرایندهایی که ورای مسائل و ارزیابی‌های جاری است و نیز راه‌حل‌ها این مسائل را به کار می‌گیرند. جغرافیا با علوم طبیعی و علوم اجتماعی مرتبط است. رویکرد کل‌نگر آن در مطالعهٔ مردم و محیط‌های آن‌ها با بیشتر موضوعات انتخابی که در مطالعهٔ سایر موضوعات به کار گرفته می‌شود، در ارتباط است. این ارتباط بین طبیعت و انسان در جغرافیا بسیار نیرومند است که فهم ما را از دنیا به وجود می‌آورد. جغرافیا مبنایی سالم برای تصمیم‌گیری در حوزه‌های وسیع از مسائل اجتماعی و محیطی است. کشور ما به شهروندانی نیاز دارد که مسائل جاری را همراه با دانش‌ها و مهارت‌های لازم برای مدیریت آن‌ها درک کنند. جغرافیا درک و فهمی را فراهم می‌کند که باعث درک آگاهانه‌تر از محیط‌های طبیعی و انسانی کشور ایران، همسایگان و جهان می‌شود و نیاز به مدیریت

کشف می‌کنند که چگونه منابع، فرصت‌ها و محدودیت‌هایی را برای زندگی انسان و فعالیت‌های اقتصادی ایجاد می‌کنند. آن‌ها با نگاهی به گذشتهٔ تاریخی و همین‌طور به آینده کشف می‌کنند که مردم از چه راه‌هایی به این نتایج رسیده‌اند، چگونه منابع را مدیریت کرده و آن‌ها را مورد استفاده قرار داده‌اند و چگونه با گذشت زمان راه‌های استفادهٔ خود را تغییر داده‌اند. آن‌ها پی می‌برند در کجا و در چه زمانی این منابع تهی شده‌اند. دانش‌آموزان درباره علت و نتایج این تهی شدن منابع تحقیق می‌کنند و ادراکات محیطی خود را با سیاست‌های جمعیتی، اقتصادی و اجتماعی خود تلفیق می‌کنند.

بهره‌گیری از منابع یک موضوع اساسی در آموزش جغرافیای مدرسه و حاکی از یک سنت طولانی در آموزش این رشته است. یکی از توانایی‌های جغرافیا این است که نشان می‌دهد محیط زیست طبیعی به‌عنوان خانهٔ انسان و همین‌طور منابع محیطی، زندگی و اقتصادیات ما را سرپا نگه می‌دارد. این بدان معناست که دانش‌آموزان حداقل تا جای ممکن دربارهٔ مولد بودن خاک، کیفیت عالی و جذابیت آب‌وهوا، امکانات محیطی، تغییرپذیری منابع آب، فرایند تشکیل خاک، عوارض زمین، طبقه‌بندی آب و هوا، اکوسیستم‌ها و چرخش آب لازم است مطالبی را یاد بگیرند. آن‌ها همچنین با فرصت‌ها و محدودیت‌ها برای توسعهٔ اقتصاد، رشد جمعیت و فعالیت‌های انسانی به منظور بهره‌برداری از محیط و ارزیابی آن‌ها آشنا می‌شوند. این جنبه از جغرافیا به‌واسطهٔ زیاده‌روی در بهره‌برداری از منابع از گذشته تا حال، اگر به جبر جغرافیایی نسبت داده شود یک نوع برداشت غلط است. اما دانش‌آموزان نباید از تفکر و طرح سؤالات در این باره شرمند باشند، آن‌ها تشخیص می‌دهند راه‌هایی برای اینکه جوامع انسانی خود را با این شرایط منطبق کنند وجود دارد و می‌توان بر این محدودیت‌های محیطی غلبه کرد.

جغرافیا آگاهی دانش‌آموزان را دربارهٔ پیوستگی فضایی پدیده‌ها و نواحی جغرافیایی که فراتر از منطقه محلی است، گسترش می‌دهد.

جغرافیا به دانش‌آموزان این امکان را می‌دهد که درکی از الگوهایی که مشاهده می‌کنند به دست آورند و پیوستگی‌های فضایی و تعامل و وابستگی‌هایی را که ممکن است بین پدیده‌ها اتفاق بیفتد، درک کنند. آن‌ها با رسانه‌های جغرافیایی مانند نقشه‌ها، تصاویر، متون، تصاویر ماهواره‌ای و فناوری رایانه که می‌تواند برای تحقیق و پاسخ به مفروضات سؤالات خود دربارهٔ نواحی سرزمینی و کشورهای جهان مورد استفاده قرار گیرد، آشنا می‌شوند و مهارت استفاده از آن‌ها را یاد می‌گیرند. جغرافیا به گسترش درک و فهم دانش‌آموزان از روش‌هایی که یک جغرافی‌دان در مطالعات خود به کار می‌گیرد تا فضا و مکان را کشف و درک کند، کمک می‌کند، نظیر مشاهده و اندازه‌گیری در موضوعات، جمع‌آوری، تحلیل و ارزیابی از داده‌های تحقیق.

برای شناخت ایران، دانش‌آموزان نیاز دارند تا جغرافیای نواحی آن را بفهمند. برای مثال، مناطق بیابانی ایران که یک منطقهٔ بسیار

یکی از مهم‌ترین خصوصیات جغرافیا تأکید بر یادگیری رشته‌ای وسیع از مهارت‌های قابل انتقال است. جغرافیا

فرصت‌های متنوع و برانگیزاننده‌ای

را برای گسترش سواد، مهارت‌های

حساب کردن از طریق مطالعات

کمی و کیفی برای دانش‌آموزان

فراهم می‌کند

منابع

برای رفاه

خود و سایر

همنوعان را گوشزد

می‌کند.

این منابع شامل منابع

معدنی، خاک و آب هستند که باید

آن را برای کشاورزی و خدمات محیطی

از جمله زباله و مواد تجزیه‌ناپذیر مدیریت

کرد.

جغرافیا موجب تقویت کنجکاوی طبیعی دانش‌آموزان و

درک آن‌ها از مردم و مکان‌ها می‌شود.

بیشتر دانش‌آموزان نوعی علاقه ذاتی به شناخت جهان پیرامون خود

دارند. جغرافیا این علاقه را تقویت می‌کند و آن‌ها را با دنیای واقعی در

قرن بیست و یکم آشنا می‌کند.

● از مکان زندگی آن‌ها در سطح محلی گرفته تا سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی؛

● از خشکسالی‌ها در سطوح استانی گرفته تا سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی و تأثیر آن بر کشاورزی و اقتصاد و امنیت غذایی؛

● از گرم شدن دما در سطوح منطقه‌ای گرفته تا سطح جهانی؛

● از مهاجرت‌ها در سطح محلی گرفته تا سطح ملی و بین‌المللی.

درک محیط جغرافیایی ایران و سایر مکان‌ها به دانش‌آموزان در

ارزش‌گذاری و مراقبت از مکان‌ها کمک می‌کند.

جغرافیا به ایجاد سواد فضایی دانش‌آموزان

کمک می‌کند

جغرافیا به ایجاد توانایی در درک و فهم و کاربرد مؤثر

اطلاعات فضایی، گسترش، عمق و وسعت آن در دانش‌آموزان

کمک می‌کند. دانش‌آموزان با مطالعه جغرافیا، درک و فهم عمیقی

از موضوعات اساسی جغرافیا نظیر موقعیت، پراکندگی، مقیاس، پیوستگی فضایی، تعامل فضایی و وابستگی فضایی پدیده‌ها با یکدیگر به دست می‌آورند.

فناوری‌های فضایی، نظیر سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS) به شکل

روزافزون، امروزه در کلاس‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد. کمبود سواد

جغرافیایی موجب محدودیت در بهره‌گیری از توانمندی‌های زمین،

مدیریت محیطی صحیح، مدیریت بحران‌ها، امنیت ملی، خدمات

محلی و حمل و نقل شهروندان می‌شود.

رشته تخصصی جغرافیا به شکل جدی
دانش محتوایی خود را به صورت عمیق و
علمی مورد بررسی قرار می‌دهد

جغرافیا به‌عنوان یک رشته تخصصی با توجه به مفاهیم،

روش‌های تحقیق و سؤالاتی مطرح می‌کند که باید شناخته

شوند. مطالعات رشته - محوری نسبت به توصیف صرف، به میزان

زیادی موجب افزایش توانایی دانش‌آموزان در توضیح و تبیین

مفاهیم می‌شود. مهارت‌های توصیف و تشریح، پایه‌هایی اساسی

برای تحلیل مؤثر، ارزیابی و عمل است. دانش‌آموزان به یک زمینه

ساختارمند در مهارت‌ها و دانش نیاز دارند تا یادگیری روش

تحقیق آن‌ها مؤثر باشد. دانش‌آموزان برای یادگیری‌ای که سخت و

چالش‌برانگیز باشد ارزش بیشتری قائل‌اند. جغرافیا موجب توسعه

یک سری از مهارت‌ها، نظیر سواد (خواندن و نوشتن)، حساب کردن،

رسمی، ICT (فناوری اطلاعات و ارتباطات) و تصمیم‌سازی می‌شود.

یکی از مهم‌ترین خصوصیات جغرافیا تأکید بر یادگیری رشته‌ای

وسیع از مهارت‌های قابل انتقال است. جغرافیا فرصت‌های متنوع

و برانگیزاننده‌ای را برای گسترش سواد، مهارت‌های حساب کردن

از طریق مطالعات کمی و کیفی برای دانش‌آموزان فراهم می‌کند.

دانش‌آموزان وظایف هدف‌داری را در خواندن و نوشتن (سواد)

به اشکال مختلف از گزارش تا شعر برعهده می‌گیرند. ارتباطات و

صحت‌های ساختارمند در فعالیت‌هایی مانند ایفای نقش، ارائه و

مصاحبه میدانی تشویق می‌شود.

مهارت‌های حساب کردن در زمینه‌هایی، هم به صورت آشکار و هم

پنهان برانگیخته می‌شوند، زیرا با موقعیت‌های واقعی در زندگی مرتبط‌اند.

برای مثال، دانش‌آموزان باید داده‌های عددی را در فعالیت‌های مختلف

مانند رشد جمعیت، داده‌های هواشناسی و غیره جمع‌آوری و پردازش

کنند و نمودارها و جداولی را برای ارائه یافته‌ها تولید کنند. در استفاده از

نقشه‌ها، دانش‌آموزان با مقیاس، فاصله و مکان سروکار دارند.

جغرافیا فرصت‌های زیادی را برای تسلط بر ICT (فناوری اطلاعات و

ارتباطات) فراهم می‌کند که می‌تواند در همه مراحل تحقیق جغرافیایی

مورد استفاده قرار گیرد. دانش‌آموزان باید GPS (سیستم جهانی تعیین

موقعیت) را در تعیین موقعیت یک پدیده به کار گیرند. داده‌های

اطلاعاتی را از شبکه جمع‌آوری کنند، از گوگل ارث یا وب‌کم برای

مشاهدات خود به صورت نقشه بهره‌گیرند یا اطلاعات را در یک صفحه

به صورت نقشه ثبت کنند. دانش‌آموزان می‌توانند از GIS برای تحلیل و

ترکیب اطلاعات استفاده و یافته‌های خود را از طریق یک وبسایت ارائه

کنند یا به صورت الکترونیکی با مدارس دیگر مبادله کنند.

همین سواد فضایی جغرافیایی می‌تواند از طریق کار با تصاویر

بصری نظیر نقشه‌ها، تصاویر ماهواره‌ای، عکس‌ها و نمودارها، یک سری

از مهارت‌ها را ایجاد کند. جغرافیا همچنین یک سری مهارت‌ها در

دست‌کاری با داده‌ها و انتقال داده‌ها از فردی به فرد دیگر را به وجود

می‌آورد. برای مثال، داده‌های عددی می‌توانند به متن و نقشه، داده‌هایی

از جداول و نمودارها و داده‌های ماتریسی به متن نوشتاری تبدیل

شوند. جغرافیا همچنین می‌تواند نقش مهمی در کسب مهارت‌های

تحقیق، تحلیل، ترکیب، تصمیم‌گیری و ارتباطات داشته باشد (Alaric

. Maudep, 2010

جغرافیا چشم‌اندازها را به صورت علمی

تجزیه و تحلیل می‌کند

جغرافیا علمی است که در مورد مکان‌ها تحقیق و آن‌ها را برای ساختن دنیا تفسیر می‌کند. در این تحقیق جغرافی‌دان سه چشم‌انداز تحلیلی را مورد استفاده قرار می‌دهد: مکان، محیط و فضا. در مدرسه، معلمان به دانش‌آموزان دانش اساسی در مورد جهان و مکان زندگی آن‌ها را یاد می‌دهند، به رشد شخصی آن‌ها کمک می‌کنند و آن‌ها را تجهیز می‌کنند تا با یک رشته یکپارچه از مهارت‌های تخصصی، روش خاص درک و فهم و ارزیابی سؤالات و مسائل مهم برای یک شهروند را یاد بگیرند. بدون جغرافیا در برنامه درسی یک شکاف عمده در دانش، توانایی‌ها و درک دانش‌آموزان ایجاد می‌شود.

این مقاله به این دلیل نوشته شده که به معلمان جغرافیا کمک کند تا موضوع خود را تشریح کنند و جایگاه آن را در مدرسه بهبود بخشند.

جغرافیا در مورد مکان‌هایی تحقیق می‌کند که دنیای ما را می‌سازند. مکان‌ها مناطق خاصی از سطح زمین هستند و دامنه تغییر آن‌ها از یک مکان تا کشور و نواحی عمده دنیا در تغییر است. جغرافیا به سؤالات ما درباره اینکه چرا این مکان‌ها محیط‌های خاص و ویژگی‌های انسانی مشخصی دارند، پاسخ می‌دهد و اینکه چگونه و چرا تغییر می‌کنند و چرا اهمیت اقتصادی، سیاسی و اجتماعی دارند.

ویژگی‌های مکان‌ها که در جغرافیا مورد مطالعه قرار می‌گیرند عبارتند از: جمعیت، آب‌وهوا، اقتصاد، عوارض زمین، محیط ساخته شده، خاک و پوشش گیاهی، جوامع، منابع آب، فرهنگ‌ها، مواد معدنی، نگرش‌ها و ارزش‌ها و کیفیت چشم‌انداز، برخی محسوس هستند مانند سواحل و جاده‌ها و برخی غیرمحسوس، مانند زیبایی مکان و وضعیت اجتماعی و اقتصادی.

در تحقیق مکان‌ها، جغرافیا

سه چشم‌انداز مکمل

تحلیلی را مورد

استفاده قرار

می‌دهد،

اولین

آن‌ها مکان است. در مطالعه مکان وحدت منحصر به فرد مکانی و شباهت بین آن‌ها مورد مطالعه قرار می‌گیرد. گاهی از تحلیل مقایسه‌ای برای شناسایی آثار عواملی مانند اقلیم، موقعیت نسبی، تاریخ، فرهنگ و حکومت استفاده می‌کند.

جغرافیا همچنین در مورد اینکه مکان‌ها چه معنایی برای مردم دارند و نیز شیوه‌هایی که ما چگونه زندگی خود را بر مبنای آن‌ها شکل می‌دهیم صحبت می‌کند. دومین چشم‌انداز محیط است که شامل مطالعه محیط‌زیست طبیعی و وابستگی متقابل انسان و محیط است. سومین چشم‌انداز فضا (ارتباط فضایی پدیده‌ها) است. جغرافی‌دانان این چشم‌انداز را برای تحقیق در مورد توزیع پدیده‌های خاص و الگوهای متغیر آن‌ها از مکانی به مکان دیگر به کار می‌گیرند.

منابع

۱. شکوهی حسین (۱۳۶۴). *فلسفه جغرافیا*. انتشارات گیتاشناسی.
۲. جغرافیا و جهانگردی در اسلام (۱۳۸۵). دانشگاه علمی و کاربردی، صنعت جهانگردی.
۳. تفسیر نمونه. حضرت آیت‌الله‌العظمی مکارم شیرازی و دیگران. انتشارات اسلامی.
۴. مصاحبه خبرگزاری ایسنا با دکتر محمد تقی رهنمایی، نایب رئیس انجمن جغرافیا، دکتر بهلول علیجانی اسناد دانشگاه تربیت معلم، دکتر حسن مطیعی، دکتر جلالیان و دکتر لشکری. ۱۳۹۸.
۵. مقبول، احمد. *تاریخچه جغرافیا در تمدن اسلامی*. ترجمه دکتر محمد حسین گنجی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی، چاپ اول، ۱۳۶۸.
6. Alaric Maudep(2010). What Does Geography Contribute to the Education of Young Australians?». GEOGRAPHICAL EDUCATION VOLUME 23. Flinders University.
7. Nick Haopwood.«Values in geography education: the challenge of attending to learner, perspective». Oxford Review of Education.
8. The Importance of Geography In the Schoolcurriculum Canadian Council for Geographic Education.
9. Geography its essential->its place in the Victorian curicum (2007) AUS-TRALLA.
10. The Importance of Geography In the Schoolcurriculum. Beth Dye Chair of Canadian Council for Geographic Education.
11. nika 54. blogfa. com/ post.
12. hajalizadeh. mihanblog. com/post/1.
13. <http://en.wikipedia.org/wiki/Geography>.
14. <http://madsg.com/islam-geography>.
15. birjand.ac.ir/it/fa/grid/34.

